

Walter Baier
Apropos basisindkomst:
Fire begreber om arbejde hos Marx

Min tale handler ikke primært om, hvorvidt kravet om en ubetinget basisindkomst skal rejses eller ej, det er et politisk spørgsmål, der skal afgøres af politiske institutioner.

Mit hovedemne vedrører de teoretiske spørgsmål, der er involveret her, som udspringer af Frederick Engels berømte essay *The Part Played by Labour in the Transition from Ape to Man* (Arbejdets rolle ved abens forvandling til menneske), hvori han grundlæggende demonstrerer, hvordan arbejde blev den grundlæggende betingelse for menneskelig eksistens. I en forsimplet fejlfortolkning af Engels' argumentation siges det nogle gange, at socialister bør beskæftige sig med arbejde og "arbejderklassen" snarere end med de arbejdsløse og en arbejdsløsheds indkomst. Det vil i det følgende blive vist, at denne debat er baseret på en grundlæggende misforståelse. Det, der er på spil i debatten om en basisindkomst, er ikke arbejdet som sådan, men arbejdsmarkedet og arbejdets varekarakter.

I Fremmedgjort arbejde

Første gang Marx udtalte sig udførligt om arbejde, eller netop om det, han kaldte "fremmedgjort arbejde", var i 1844 i de Økonomisk-filosofiske manuskripter. Arbejderen bliver en billigere og billigere vare, jo flere varer han skaber. Devalueringen af menneskenes verden står i direkte forhold til stigningen i værdien af tingenes verden. Arbejdet producerer ikke blot varer, det producerer sig selv og arbejderen som varer - og i samme omfang, som det producerer varer i almindelighed. (Økonomisk-filosofiske manuskripter, XXII).

Dette lyder meget "filosofisk" i en hegeliansk forstand; men Marx' syn på arbejderens liv var meget realistisk:

For det første er det sådan, at arbejdet er noget ydre for arbejderen, dvs. det hører ikke til hans natur; at han derfor i sit arbejde ikke bekræfter sig selv, men fornægter sig selv, ikke føler sig tilfreds, men ulykkelig, ikke frit udvikler sin fysiske og psykiske styrke, men kastrerer sin krop og ødelægger sit sind. Arbejderen føler således kun sig selv

uden for sit arbejde, og i sit arbejde føler han sig uden for sig selv. Han føler sig hjemme, når han ikke arbejder, og når han arbejder, føler han sig ikke hjemme. Så hans arbejde er ikke frivilligt, det er tvunget; det er tvangsarbejde. Det er derfor ikke en tilfredsstillelse af et behov, men blot et middel til at tilfredsstille behov, som er ham fremmed. Dets fremmede karakter fremgår tydeligt af den kendsgerning, at så snart der ikke er nogen fysisk eller anden form for tvang, bliver arbejdet undgået som pesten. (Økonomisk-filosofiske manuskripter XXIII)

Det er umuligt at læse denne tekst som andet end en kritik af arbejde, vær opmærksom på, ikke af det fremmedgjorte arbejde, men af arbejde som en form for fremmedgørelse.

Efter min mening overgås denne kritik hverken i hans "modne" værker og eller i nogen senere tekst i den socialistiske litteratur.

II. Produktivt arbejde

I første bind af "Kapitalen" optrådte tesen om det fremmedgjorte arbejde i det berømte "fetichafsnit" i slutningen af det første kapitel.

I det 16. kapitel blev spørgsmålet imidlertid genoptaget i hans kritiske begreb om "produktivt arbejde".

Kapitalistisk produktion er ikke blot produktionen af varer, det er i det væsentlige produktion af merværdi. Arbejderen producerer ikke for sig selv men for kapitalen. Det er derfor ikke længere tilstrækkeligt, at han blot skal producere. Han skal producere merværdi. Kun den arbejder er produktiv, som producerer merværdi for kapitalisten og dermed arbejder for at kapitalen udvider sig selv.

(Kapitalen, bind I, kapitel 16)

Det bliver således forståeligt, hvorfor der findes arbejde, hvis "produktivitet", for så vidt som det producerer profit for kapitalen er hævet over enhver diskussion, selv om det åbenlyst er destruktivt som i våbenindustrien eller det skader miljøet; og at der på den anden side findes arbejde, der hvis det ikke udføres, ville det få livstruende konsekvenser, og som alligevel ikke betragtes som "produktivt", hvis det ikke kan udføres med profit.

Det viser sig altså igen at være meningsløst at tale om arbejde i generelle vendinger uden at tage hensyn til de sociale betingelser, under hvilke det udføres.

III. Den relative overskudsbefolkning eller den industrielle reservehær

Af stor betydning for arbejderklassens vilkår på verdensplan er de periodiske udvidelser og indskrænkninger af arbejdsmarkedet. I perioder med økonomisk fremgang absorberer det nye lag af befolkningerne, som i perioder med økonomisk tilbagegang igen bliver udstødt og således bogstaveligt talt bliver tilovers.

Men bag denne regelmæssige krampetrækning opererer en generel lov

Marx skrev:

Eftersom efterspørgslen efter arbejdskraft ikke bestemmes af kapitalmængden, men alene af dens variable bestanddel, falder denne efterspørgsel gradvist med forøgelsen af den samlede kapital i stedet for... at stige i takt med den. Den falder relativt i forhold til størrelsen af den samlede kapital, og med en hurtigere hastighed, efterhånden som denne størrelse stiger. (Kapitalen bind 1, kapitel 25). Af tidsmæssige årsager kan jeg ikke forklare dette argument i detaljer, men lad os blot bemærke Marx' iagttagelse, at jo mere kapital der akkumuleres, jo mere har den en tendens til at erstatte menneskelig arbejdskraft med teknik.

Marx kaldte det den relative overskudsbefolkning-eller den industrielle reservehær.

I denne kontekst må man overveje de voldsomt voksende prekære arbejdsforhold ikke kun med hensyn til de individuelle sociale konsekvenser for dem, der er direkte berørt men også som en metode til fleksibel udnyttelse af en manøvrerbar masse og i den grad med hensyn til dens konsekvenser for de normale arbejdsforhold.

Arbejderklassen har undergået betydelige forandringer i de seneste årtier. Så det bliver klart at en snæver forståelse af "arbejderklassen", hvis den begrænser sig til de stabilt og rentabelt beskæftigede arbejdere på arbejdspladserne, overser kompleksiteten i Marx' strukturelle analyse af den kapitalistiske økonomi.

Såvel praktisk som teoretisk hører de arbejdsløse, migranter, kvinder, der er afhængige af en mandlig forsørger, pensionister og unge til arbejderklassen lige så vel som det såkaldte "kernelag", der er ansat i de store virksomheder, og det ville være endnu mere meningsløst at insistere på en a priori fastlagt historisk ledelsesmission for den sidste del af klassen; noget, der ikke ville betyde andet end at erklære deres specifikke kultur, organisationsformer og praksisformer for at være frigørelse par excellence. Desuden forekommer det mig, at en kritisk vurdering af det 20. århundrede giver flere grunde til at tvivle på den emancipatoriske kraft i en politisk bevægelse, der udelukkende er orienteret mod den fordistiske arbejderklasse, end de grunde, der bekræfter den. Og dette gælder i endnu højere grad i dag med overgangen til postfordistiske produktionsformer.

Men faktisk opererer loven om strukturel overbefolkning kun som tendens, og det kapitalistiske arbejdsmarked er bestemt af mange faktorer som lønniveau, forbrug, indkomsts fordeling, investerings niveau, arbejdstids reguleringer, skatter eller offentligt forbrug, som igen altid har været et stridsspørgsmål mellem de antagonistiske klasser. Arbejderbevægelsen har således gjort arbejdsløshedens omfang til et politisk spørgsmål siden sin begyndelse, og der er intet argument for at affinde sig med det i dag. Dette er også kilden til striden med de neoliberale, som hævder at et arbejdsmarked, der er overladt til sig selv, tenderer mod det socialt optimale. Spørgsmålet er her, for hvem. Af den grund vil kampen for en beskæftigelses politik, der sikrer retten til anstændigt lønnet beskæftigelse, der sikrer ens levebrød, fortsætte med at være et fokuspunkt for venstreorienteret social politik. Denne kamp må dog også omfatte nye former.

IV. Generel intellekt

I "Grundrisse Foundations of the Critique of Political Economy" – ("Grundrisse grundlagene for kritikken af den politiske økonomi"), et omfattende manuskript, der blev skrevet ti år før "Kapitalen", finder vi en yderligere variation af Marx' arbejdsbegreb nemlig ud fra perspektivet af en automatiseret og videnskabeliggjort kapitalistisk produktionsproces, hvor videnskaben selv er blevet en produktivkraft, og hvor betingelserne for det sociale liv desuden nu styres af det almene intellekt (Grundrisse, ***Modsigelse mellem det borgerlige produktions grundlag*** (værdi som målestok) ***og dets udvikling. Maskiner osv.***)

Men i det omfang storindustrien udvikler sig, kommer skabelsen af reel rigdom til at afhænge mindre af arbejdstiden og af den anvendte arbejdsmængde end af kraften af de i arbejdstiden i gangsatte virkemidler, hvis "kraftfulde effektivitet" igen selv er ude af proportion med den direkte arbejdstid, der bruges til deres produktion, men afhænger snarere af videnskabens generelle tilstand og af teknologiens fremskridt eller af anvendelsen af denne videnskab i produktionen.

(Grundrisse, ***Modsigelse mellem det borgerlige produktions grundlag*** (værdi som målestok) ***og dets udvikling. Maskiner osv.***)

Denne forskydning finder sit økonomiske udtryk i den ovenfor nævnte tendentielle nedgang af lønandelen ("variabel kapital") i den samlede kapital, som ikke blot fører til "overskudsbefolkningen", men som også må komme til udtryk i et tendentielt fald i profitraten, dvs. en iboende krisetendens.

Men på dette punkt peger det marxistiske argument i forskellige retninger:

Reel rigdom manifesterer sig selv snarere – og storindustrien afslører dette – i det uhyrlige misforhold mellem den anvendte arbejdstid og dens produkt. Arbejdet synes ikke længere i så høj grad at være inkluderet i produktionsprocessen, snarere kommer mennesket mere til at forholde sig som vagt og regulator til selve produktionsprocessen. ... I denne forandring er det hverken det direkte menneskelige arbejde, som han selv udfører, eller den tid, han bruger på det, men derimod tilegnelsen af hans egen generelle produktivkraft, hans forståelse af naturen og hans beherskelse af den i kraft af hans tilstedeværelse som socialt væsen - det er kort sagt udviklingen af det sociale individ, der fremstår som den store grundsten for produktionen og rigdommen. (Ibd.)

Det følgende spørgsmål opstår: Skaber produktivkræfternes høje niveau objektiveret i teknologien, som gør det muligt at skabe den reelle rigdom uafhængigt af arbejdsomfang og arbejdstid, ikke også den historiske mulighed for at afkoble indkomsten fra arbejdsudgifterne? Spørgsmålet indeholder en radikal konklusion:

*Tyveriet af fremmedgjort arbejdstid på hvilken den nuværende rigdom hviler, forekommer at være et elendigt grundlag i forhold til dette nye grundlag, der er skabt af storindustrien selv. Så snart arbejdet i den direkte form er ophørt med at være den store kilde til rigdom, ophører arbejdstiden og må derfor ophøre med at være dets målestok, og dermed må bytteværdien [ophøre med at være målestok] for brugsværdien. *Massens overskudsarbejde* er ophørt med at være betingelsen for udviklingen af den almene rigdom, ligesom *de få menneskers ikke-arbejde* er ophørt med at være betingelsen for udviklingen af det menneskelige hoveds almene kræfter. (ibd.)*

Marx' argumentation åbnede således for en bredt perspektiv på emancipation.

Den frie udvikling af individualiteterne, og derfor ikke en reduktion af den nødvendige arbejdstid for at skabe overskudsarbejde, men snarere en generel reduktion af samfundets nødvendige arbejde til et minimum, som så svarer til den kunstneriske, videnskabelige osv. udvikling af individerne i den frigivne tid, og med de midler, der er skabt for dem alle. [...]

Realøkonomi - besparelse - består besparelse arbejdstid (minimum (og minimering) af produktionsomkostningerne); men denne besparelse er identisk med udvikling af produktivkraften ... Besparelsen af arbejdstid [er] lig med en forøgelse af fri tid, dvs. tid til individets fulde udvikling, som igen reagerer tilbage på arbejdets produktivkraft

som den største produktivkraft i sig selv. **(Reel besparelse - økonomi - = besparelse af arbejdstid = udvikling af produktivkraft. Ophævelse af modsætningen mellem fri tid og arbejdstid. - Sand opfattelse af den samfundsmæssige produktionsproces) (Ibid.)**

For marxister kræver dette perspektiv på menneskelig emancipation en socialisering af produktivkræfterne, økonomisk demokrati og en anden form for stat.

Men selve problemet eksisterer nu tildags, nemlig kvaliteten og fordelingen af arbejde, eller hvilket betyder det samme som fordelingen af "disponibel tid". I sidste ende står alle højteknologiske samfund over for problemet med enten at leve med massearbejdsløshed eller at fordele "disponibel tid" på en retfærdig eller socialt acceptabel måde.

Den kapitalistiske markedsøkonomis totalitarisme består i det strenge udelukkelsesprincip om, at indkomst kun skabes på markederne; at arbejde skal generere indkomst, der legitimeres som "produktiv" ved at være salgbar på markedet. Samfundsmæssigt nødvendigt, men ikke-markedssalgsbart arbejde kan enten finansieres som kompensation fra staten, hvilket altid forbliver et spørgsmål om kontroverser og kamp, eller det kan tilegnes gratis som et "gratis gode" så at sige, som fx det omsorgsarbejde, der udføres i familierne.

I Marx' analyse er det ikke den objektive afhængighed af i hvert fald delvist individuelle indkomster af det arbejde, der udføres i et samfund, der fremstår som en anakronisme, men formidlingen af denne nødvendige sociale sammenhæng via kapitalistiske (arbejds)markeder. Spørgsmålet i debatten om en basisindkomst er derfor ikke, om et samfund kan afkoble indkomst og arbejde. Og det er ikke nogen særlig bedrift at vise, at dette er en umulighed for samfundet som helhed. Det egentlige spørgsmål er imidlertid: Hvordan kan arbejdet, dvs. de arbejdende mennesker, beskyttes mod virkningerne af et ukontrolleret og trods alt uforudsigeligt kapitalistisk arbejdsmarked, og hvordan kan deres afhængighed af indkomst fjernes eller i det mindste begrænses fra dette marked.

Den marxistiske forudsigelse om at den produktion, der er baseret på bytteværdi, ville bryde sammen i kølvandet på de tekniske og videnskabelige fremskridt, er tydeligvis mislykkedes.

I den virkelige historie har de kapitalistiske systemer vist sig at være i stand til, eller rettere sagt, de blev tvunget af sociale og politiske kampe til at finde egnede reguleringsformer for deres modsætninger.

Men paradoksalt nok åbnede netop Marx' fejlforudsigelse perspektivet for en emancipatorisk reformstrategi. Faktisk repræsenterer mindstelønninger, arbejdstidslove, offentlige sociale sikringer - det omfattende system med kæmpede og forhandlede kompromiser mellem kapital og arbejde, der blev etableret efter krigen på grundlag af fordristiske produktionsmåder,

repræsenterer sådanne begrænsninger for markedets selvregulering. Men med fordismens uddøen forsvandt grundlaget for kompromiset.

I debatten om en ubetinget basis indkomst er der behov for en præcisering.

Diskussionen skal ikke så meget være om, hvorvidt den ubetingede basis indkomst repræsenterer en universel socio-politisk opskrift, som nogle af dens tilhængere synes at mene, men om den svarer til en presserende social nødvendighed, der skal håndhæves imod den privat kapitalistiske markedsøkonomiske logik og dermed kan blive en del af en socialistisk reform strategi.

Mange af de forandringer i produktionsprocessen, der er nævnt ovenfor, taler for dette. På den ene side den stadig mere omfattende mobilisering af videnskaben som en generel produktiv kraft kræver omfattende arbejdsprocesser, hvis faste omkostninger i vid udstrækning "eksternaliseres" af virksomhederne og overføres til samfundet. Det 'generelle intellekt' kan hverken fås gratis eller er i lige så ringe grad et spontant resultat af selv-regulerende markeder. Det må blive et fælles eje. Men dette rejser spørgsmålet på hvilken måde det nødvendige arbejde, der skal tilvejebringe det kan organiseres socialt. På den anden side stiller dagens produktionsprocesser kvalitative krav til arbejdsstyrken, hvis tilfredsstillelse rækker ud over en markeds logik. Fleksibilitet, livslang læring, karriere afbrydelser på grund af psykisk stress og mere hyppigt jobskifte kendetegner flere og flere beskæftigelsesbiografier. Som vi har erfaret, kan børneopdragelse og omsorg for ældre kun samfundsgøres i en begrænset udstrækning indenfor statsinstitutionernes rammer og må integreres i tilværelsen. At sørge for social sikring i disse situationer på en sådan måde, at de er frigjort fra risikoen for social tilbagegang, er lige så meget i individernes interesse, som det er i samfundets interesse at få skabt en stabil og kvalitativt udvidet reproduktion af arbejdsstyrken.

Den holdning som denne tale udtrykker er bestemt ikke rettet mod at afskaffe arbejdsmarkedet gennem basisindkomsten, hvilket under de eksisterende kapitalistiske betingelser ville være en umulighed, men mod at begrænse det gennem en garanteret indkomst til alle.

Det drejer sig om at ændre magtforholdene på arbejdsmarkedet mellem arbejdsudbydere og arbejds efterspørgere. Hvis folk blev befriet fra den ventende fattigdom eller fra statens tvang til at acceptere ethvert job, de bliver tilbudt, kunne arbejdsmarkedet kun fungere gennem positive incitament. Virksomhederne ville blive tilskyndet til at bidrage til en høj tilbøjelighed til at arbejde primært ved at forbedre arbejdsvilkårene og hæve lønningerne. En socialt forankret markedsøkonomi!

Som sædvanlig er det afgørende spørgsmål finansering. Hvis basisindkomst udelukkende skulle finansieres af lønarbejderes skatteindtægter, som liberale tilhængere kræver, ville den ikke være andet end en administration af elendighed. Socialisme indenfor en klasse! Som i alle andre socialpolitiske spørgsmål skal kravet om en gennemgribende beskatning af høje indkomster, overskud og formuer derfor rejses i denne sammenhæng. I kombination med en skattereform kan basisindkomsten med en vis kreativitet udvikles til et økologisk, beskæftigelses- og strukturpolitisk instrument.

Til sidst mener jeg, at vi må være forberedte på, at en basisindkomst i en eller anden form alligevel vil blive indført.

Den faktiske virkning af en basisindkomst vil imidlertid ikke i første omgang afhænge af dens egen interne logik, men af dens indlejring i et system af socialpolitiske foranstaltninger og af det kønsperspektiv, som den er tænkt ud fra.

Politisk set berører det spørgsmål, der rejses i debatten om en ubetinget basisindkomst, imidlertid et af arbejderbevægelsens historiske temaer: At afskaffe arbejdskraftens underordning på markedet og begrænse den mest muligt under kapitalistiske forhold gennem politisk og fagforeningsmæssig kamp. I dag må vi tage denne opgave op på ny og med nye midler. Det kræver vilje til at se på et reguleret lønarbejde ikke kun fra "insiderperspektivet", men også fra marginalerne og udefra, dvs. at lære at se med de menneskers øjne, der er nægtet adgang til det. Uden en dialog med disse mennesker vil det være umuligt for fagforeningerne og den socialistiske venstrefløjs politiske partier at føre en succesfuld indsats på lang sigt.

Det de ser som deres 'kerne opgave'

Referencer

Karl Marx, Economic-Philosophical Manuscripts of 1844 (first published in 1923)

<https://www.marxists.org/archive/marx/works/1844/manuscripts/preface.htm>

Karl Marx, Capital Vol. I (first published in 1867)

<https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/Capital-Volume-I.pdf>

Karl Marx, Grundrisse Foundations of the Critique of Political Economy (written 1857 – 1861, published in German 1939)

<https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/grundrisse.pdf>